

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu

The Turkish Army's Establishment and Deployment in the Battle of Sakarya

Güzin ÇAYKIRAN*

ÖZ

1919'da Türk İstiklal Harbi başladığında İtilaf kuvvetlerine karşı mücadele edebilecek düzenli bir ordu yoktur. Mütebaki birliklerde zayıf mevcutlu kolordu teşkilatı altında yeniden düzenlenmiştir. Anadolu'da başlangıçta işgallere karşı Kuva-yı Milliye teşkilatı mücadele etmiş; fakat İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesiyle bu teşkilatla bir başarı sağlanamayacağı anlaşılmış ve Batı Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Anadolu'da bu komutanlık altında düzenli Türk ordusu teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu çalışmada Batı Cephesi'nde grup komutanlıklarının kuruluşuna dahil edilen tümenler ve bu tümenlerin cephede nerede konuşlandıklarına (vazulceys) dair bilgi verilecektir. Böylece Türk'ü savunmadan taarruza geçiren Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunu muzaffer kılan tümenlerin ne büyük gayretlerle Sakarya Cephesi'nde toplandığı daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Komutanlığı, Grup Komutanlıkları, Sakarya Meydan Muharebesi, Harp Tarihi

ABSTRACT

When the Turkish War of Independence began in 1919, no regular army was present capable of fighting against the Allied powers. The remaining units had also been reorganized under the weak corps organization. In Anatolia, the organization of the Kuva-yı Milliye [National Forces] had initially fought against the occupations, but the occupation of İzmir by the Greeks revealed that no permanent success was achievable through them, and thus the Western Front Command was established. Under this command, the regular Turkish army started being organized in Anatolia. This study will provide information on the divisions included in the establishment of the Group Commands of the Western Front and where these divisions were stationed along the front. In this way, one can better understand how the divisions that caused the Turkish army to triumph in the Battle of Sakarya, which switched Turks from being on the defensive to being on the offensive, had been assembled on the Western Front with great effort.

Keywords: Turkish National War, Western Front Command, Group Commands, The Battle of Sakarya, War History

*Dr., Askeri Tarih Uzmanı, Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Ankara, Türkiye

ORCID: G.Ç. 0000-0002-8524-8405

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Güzin Çaykiran,
Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: guzincaykiran@gmail.com

Başvuru/Submitted: 31.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
30.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.11.2022

Kabul/Accepted: 16.11.2022

Atıf/Citation: Çaykiran, Güzin. "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 42 (2022): 77-106.
<https://doi.org/10.26650/YTA2022-1169246>

Extended Abstract

After the Gediz Offensive's failure in the Turkish War of Independence on October 24, 1920, the need for regular army units firmly appeared. The Western Front Command was established on June 26, 1920 in Western Anatolia and was divided into the North and South Fronts on November 9, 1920. Colonel İsmet Bey (İnönü) became the commander of the Northern Front, while Colonel Refet Bey (Bele) became the commander of the Southern Front. On November 10, 1920, the Northern Front Command was renamed as "the Western Front Command". As the organization of the regular Turkish army continued, the Greeks were moving toward Bursa to invade Eskişehir. After a four-day battle along the İnönü positions on January 6, 1921, Greek forces were forced to retreat to Bursa on January 11. Greek forces retreated to Bursa after "the First Battle of İnönü" and then attacked again from Bursa and Uşak on March 23, 1921, reaching the İnönü positions. On April 1, 1921, Greek forces retreated after seven days of combat there.

The Turkish army had ensured the withdrawal of Greek forces in the direction of Bursa with "the Second Battle of İnönü" and planned to launch an offensive on Gediz and Uşak against the Greek forces that had attacked Afyonkarahisar; the offensive launched on April 8. However, the Turkish army was unsuccessful in the fierce Battle of Aslıhanlar and Dumlupınar that took place between April 8-15, 1921. On May 3, 1921, the Southern Front Command was abolished and merged with the Western Front Command. In addition, this organization allowed Group Commands to be established from two or more divisions and to be authorized with the powers of the corps. While the organizations continued along the Western Front, the Greek army began forward operations in the direction of Bursa and Eskişehir, starting in Bursa, Kütahya, Dumlupınar, and Seyitgazi on July 8 and beginning a general offensive against Turkish positions on July 10, 1921. During this offensive, very fierce battles occurred on the Kütahya and Nasuhçal positions on July 14-18, with the Greek army occupying Kütahya. At this point, Mustafa Kemal Pasha came to the Western Front on July 18, 1921 and offered to withdraw the army east of Sakarya River. The Turkish army began withdrawing with this proposal and held positions east of Sakarya River on July 25. From July 26 to August 22, the Turkish military made preparations (e.g., resupplies and bolstering, establishing, and changing positions) to meet the Greek offensive east of Sakarya River. On August 5, 1921, the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) gave the position of Commander-in-Chief to Mustafa Kemal Pasha.

The Turkish army along the Western Front was made up of the following reorganized corps: the 1st, 17th, and 41st Divisions and the 1st Cavalry Division; the 12th Group was comprised of the 11th Division; the 4th Group of the 61st Division and the 5th Caucasus Division; the 3rd Group of the 7th, 8th, and 15th Divisions; the 2nd Group of the 4th, 5th, and 9th Divisions and the 2nd and 3rd Cavalry Divisions; and the 1st Group of the 23rd and 24th Divisions. The 3rd Caucasus Division and the 57th Division were all emergency reserve divisions directly affiliated with the Western Front Command. The Turkish army was placed in the following positions along the Western Front: As of August 22, 1921, the Reorganized Corps from north to south ordered Groups 12, 4, 3, and 2. The 2nd and 3rd Cavalry Divisions had been under the command of the 5th Group but were placed under the command of the 2nd Group on August 22 and relocated to the southern flank. The 5th Group was positioned in Zaferiye (Kayışoğlu) with the 14th Cavalry Division and the 4th Cavalry Brigade. In fact, the Turkish army went to the pitched Battle of Sakarya organized like this. The Battle of Sakarya began on August 23, 1921 and ended on September 13, 1921. The battle lasted 22 days and 22 nights and was one of the longest battles in world history. The Turkish army, which had remained on the defensive since the Siege of Vienna in 1683, had now taken the offensive.

This study provides summary information about the status of the troops in Anatolia from the signing of the Mudros Armistice to the Battle of Sakarya. The study also details the establishment and deployment status along the Western Front in order to better demonstrate how the battle had been won under extraordinary conditions. The sources the study benefitted from involve documents belonging to the Military History Department Archives (ATASE) of the Ministry of National Defense (MSB), studies in the Turkish War of Independence series, and other investigative works. The study was conducted by analyzing these sources using qualitative and quantitative methods.

1. Giriş

Türk İstiklal Harbi'nde 24 Ekim 1920'de gerçekleştirilen Gediz Taarruzu'nun başarısızlığından¹ sonra düzenli ordu birliklerine duyulan ihtiyaç kesin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu minvalde Batı Anadolu'da 26 Haziran 1920'de kurulmuş olan Batı Cephesi Komutanlığı², 9 Kasım 1920'de Kuzey ve Güney Cephesi Komutanlığı olarak iki kısma ayrıldı. Kuzey Cephesi Komutanlığı'na Albay İsmet (Orgeneral İnönü) Bey, Güney Cephesi Komutanlığı'na ise Albay Refet (Tümgeneral Bele) Bey atanmıştı.³ Daha sonra Kuzey Cephesi Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı adını alacaktır.⁴ Düzenli ordunun teşkilatlanmasıyla birlikte Yunanlar, Türk ordusunun Çerkez Ethem isyanını bastırmakla meşgul olduğu bir sırada Eskişehir'i ele geçirmek üzere Bursa istikametinden ilerlemeye başlamışlardı.⁵ 6 Ocak 1921'de İnönü mevzilerinde⁶ gerçekleşen dört günlük muharebeden sonra 11 Ocak'ta Yunan kuvvetleri, Bursa istikametine çekilmeye mecbur edilmişti. Çekilen bu kuvvetler, 23 Mart 1921'de tekrardan Bursa ve Uşak istikametinden taarruza geçerek İnönü mevzilerine kadar gelmiş ve burada yapılan yedi günlük muharebeden sonra 1 Nisan 1921'de tekrardan geri çekilmişlerdi.⁷

Birinci İnönü Muharebesi ile düzenli ordu rüşünü ispatlarken halkın orduya olan güveni artmıştı. Kuva-yı Milliye devri son bulmuş, TBMM Hükümeti'nin ve ordusunun içeride ve dışarıda itibarı yükselmişti. Ayrıca bu muharebe ile Anadolu'da devletleşme süreci de başlamıştır. Bu minvalde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarılmış, 12 Mart 1921'de İstiklal Marşı kabul edilmişti. Dış politikada ise Sevr Antlaşması gözden geçirilmiş ve İtilaf Devletleri yeni bir görüşme için Ankara Hükümeti'ni, Londra'da

-
- 1 Ayfer Özçelik, "Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991, s. 581-589.
  - 2 İzzet Öztoprak, "Düzenli Ordunun Kuruluşu", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 264.
  - 3 Cevdet Timur - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Veli Ertekin, *Türk İstiklal Harbi; İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C.7, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975, s. 231.
  - 4 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım 1920-15 Nisan 1921*, yay. haz.: Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 39.
  - 5 Selahattin Selçuk, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 7.
  - 6 İnönü mevzi (Bilecik); Gündüzbey'in hemen güneyinde Darı Dere'nin batısındaki Taşlıtepe'den başlayarak Savcibey'in doğu sırtlarını ve burası ile Hayriye arasındaki sırtları aldıktan ve Metristepe'den geçtikten sonra güneybatıya dönmektedir. Buradan Nane Deresi'ni atlayarak Akpınar çevresinde demiryoluna kavuşmaktadır. Buradan da batıya doğru uzanan bir tepeler zinciri ile Saracık'ın güneydoğusuna gelmektedir. Daha sonra Karaağaç köyünün kuzey ve batısındaki tepelere dönerek bu tepelerde son bulmaktadır. Selahattin Selçuk, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 30.
  - 7 Harp Tarihi Encümeni, *Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919:1922*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937, s. 3-5.

konferansa davet etmişlerdir.⁸ İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra ise Ankara Hükümeti, iç politikada siyasi itibarını sağlamlaştırırken yönetici kadronun iktidarı güçlenmişti. Dış politikada Malta'da esir bulunan 40 Türk, 12 Nisan 1921'de İngilizler tarafından serbest bırakılmıştı. Ayrıca İtalyanlar, Güney Anadolu'dan çekilirken Fransızlarla barış görüşmeleri başlamış ve Fransız işgal kuvvetleri, 21 Haziran 1921'de Zonguldak'ı boşaltmışlardır.⁹

İkinci İnönü Muharebesi ile Yunan kuvvetlerinin Bursa istikametine çekilmesini sağlayan Türk ordusu, Afyonkarahisar'a taarruz etmiş olan Yunan kuvvetlerine karşı Gediz-Uşak doğrultusunda bir taarruz yapmayı planlamış ve 8 Nisan'da taarruza geçmiştir. 8-15 Nisan 1921'de Aslıhanlar ve Dumlupınar'da yapılan şiddetli muharebelerde Türk ordusu başarılı olamamıştı.¹⁰ Bu muharebelerden sonra 3 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı lağvedilmiş ve Batı Cephesi Komutanlığı birleştirilmiştir. Ayrıca bu teşkilatla birlikte iki ve daha fazla tümenlerden kolordu yetkisinde grup komutanlıkları kurulmuştu.¹¹ Batı Cephesi'nde teşkilatlanmalar devam ederken Yunanistan'da seferberlik ilan edilmiştir. Zira Yunan ordusu, Türk ordusuna karşı taarruza geçerek kesin sonuç almak istiyordu. Şayet taarruz başarıya ulaşırsa Ankara yolu açılacak ve Türk ordusu toptan yok edilebilecekti. Bu saikle Yunan ordusu, 8 Temmuz'dan itibaren Bursa-Eskişehir ve Bursa-Kütahya-Dumlupınar istikametinde ilerleyerek 10 Temmuz 1921'de Türk mevzilerine taarruza başladı. Bu taarruzda Kütahya-Nasuhçal mevzilerinde şiddetli muharebeler olmuş ve Yunan ordusu Kütahya'yı işgal etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa (Mareşal Atatürk) 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi karargâhı Karacahisar'a gelmiş ve ordunun savunma bölgesi oluşturması için zaman kazanması gerektiğinden bahsetmiştir.¹² Bu esnada Türk ordusu Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilirken, Yunan ordusu 20/21 Temmuz'da Eskişehir ve güneyinde taarruza devam etmiştir. Türk ordusu mukabil bir taarruzla Yunan taarruzunu durdurmak istemiş; fakat başarılı olamamış ve geri çekilmeye devam etmiştir. Bu çekilişle Türk ordusu, 25 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzi tutmuştu.¹³ Türk ordusu, 26 Temmuz'dan 22

8 İbrahim Tavukçu, *Milli Mücadele'de İnönü Muharebeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019, s. 112-114.

9 İbrahim Tavukçu, *Milli Mücadele'de İnönü...*, s. 272-276.

10 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 579-580.

11 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s. 43.

12 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri...*, s. 360.

13 Firdes Temizgüney, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", (Çevrimiçi), *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 06.08.2022. Deniz Güçer, *İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2020, s. 4.

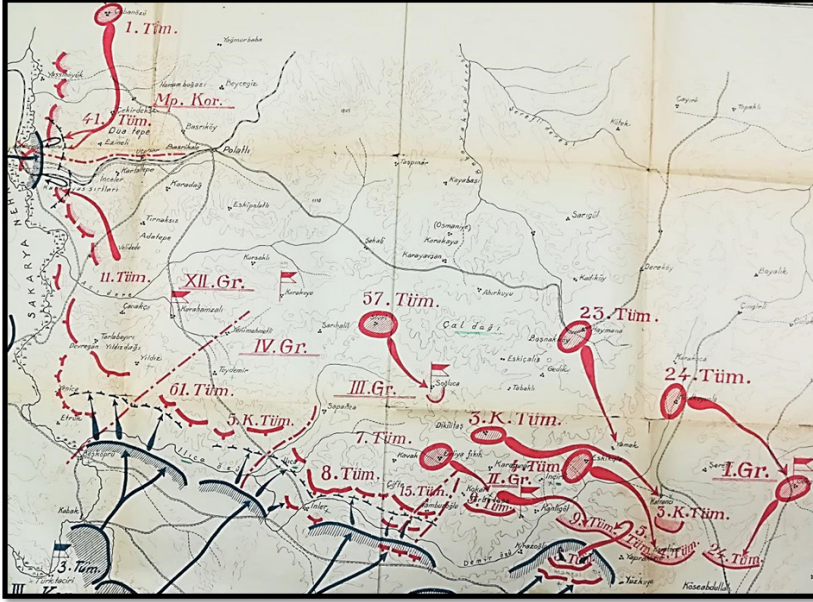
Ağustos'a kadar Sakarya Nehri'nin doğu yakasında Yunan taarruzunu karşılamak üzere hazırlıklar (ikmal, tahkim, eğitim, kuruluş ve konuş değişiklikleri vs.) yapmıştır. Diğer bir deyişle Türk ordusu, Sakarya Nehri'nin doğusunda hazırlıklar için zaman kazanmıştır. Hazırlıklar devam ederken TBMM, 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisi vermiştir. Bu yetkiyle Mustafa Kemal Paşa, "Tekâlif-i Milliye Emirleri"ni yayınlarak ordunun zaruri ihtiyaçlarının halktan karşılanmasına karar vermişti.¹⁴

Çalışmada Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzi tutmuş olan grup komutanlıklarının kuruluş (nizam-i harp) ve konuşu (vazulceyş) ele alınmıştır. Çalışmanın örnekleme de bu grup komutanlıklarına bağlı olarak Sakarya Cephesi'nde bilfiil muharebeye katılmış olan tümen seviyesindeki muharip birliklerdir. Bu birliklerin bir kısmı Mondros Mütarekesi'nden sonra orduların lağvedilmesiyle kolordulara bağlanmışlar veya bağımsız tümen şeklinde Kuva-yı Milliye teşkilatı altında Anadolu'daki işgallere karşı koymuşlardır. Bir kısmı da muharebelerin seyrine göre isim değiştirmiş veya yeni teşkil edilmişlerdir.

Bilindiği üzere Türk ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi'nde büyük bir başarı elde etmiştir. Bu başarıyla Viyana Kuşatması (1683)'ndan beri savunmada kalan Türk ordusu, taarruz kabiliyetini ele geçirmiştir. İşte bu çalışma, ordusuna bu kabiliyeti kazandıran tümen seviyesindeki birliklerin muharebe öncesindeki durumlarını anlatmaktadır. Böylece Sakarya Meydan Muharebesi'nin hangi şartlarda nasıl kazanıldığı daha iyi anlaşılabilir. Diğer taraftan çalışmanın, Türk İstiklal Harbi çerçevesinde araştırma yapmak isteyen araştırmacılara dönemin ordu teşkilatı hakkında rehberlik edeceği değerlendirilmektedir. Çalışmanın kaynaklarını Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi'ne (sabık ATASE) ait belgeler, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanmış olan Türk İstiklal Harbi serisinde yer alan eserler ve çeşitli tetkik çalışmalar oluşturmaktadır. Söz konusu kaynaklar, nitel ve nicel yöntemle analiz edilerek çalışma ortaya konulmuştur.

14 Mehmet Akif Tural, "Tekâlif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IX, S.32, 1995, s. 538-559.

2. Sakarya Nehri'nin Doğusunda Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu

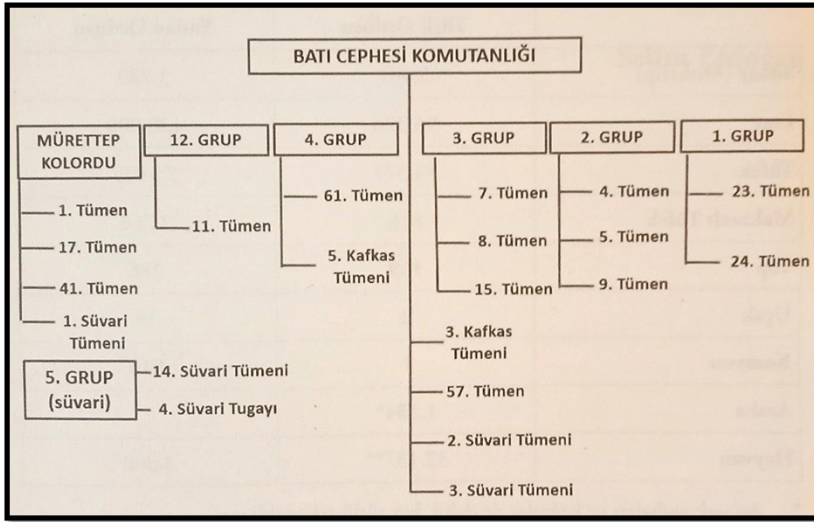
Kroki 1: 23 Ağustos 1921'de Sakarya Cephesi'nde Mevzi Tutan Türk ordusu¹⁵

26 Temmuz 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilen Türk ordusu, 22 Ağustos 1921 tarihi itibarıyla kuzey istikametinde güneye doğru Mürettep Kolordu, 12'nci Grup, 4'üncü Grup, 3'üncü Grup ve 2'nci Grup şeklinde tertiplenmiştir. 1'inci Grup, ihtiyat olarak Haymana'dadır. 22 Ağustos'ta 2'nci Grup emrine verilmiş olan 2'inci ve 3'üncü Süvari Tümenleri de güney kanat açığındadır. 5'inci Grup da 14'üncü Süvari Tümeni ve 4'üncü Süvari Tugayı ile Zaferiye (Kayışoğlu)'de konuşlanmıştır. Muharebenin komuta kademesi; Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak (Mareşal Çakmak) ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dır. Batı Cephesi karargâhı ise Alagöz'dedir.¹⁶

15 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, yay. haz.: Hayriye Yalçın, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, ekler kısmı; kroki-2.

16 Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askeri Harekâtı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, S.32, 2020, s. 75.

Tablo 1: Sakarya Meydan Muharebesi'nde Gruplar ve Muharip Tümenleri¹⁷

2.1. Mürettep Kolordu

Mürettep Kolordu, 22 Ocak 1921'de Kocaeli Grup Komutanlığı'nın dönüştürülmesiyle kurulmuş bir kolordudur.¹⁸ Kocaeli Grup Komutanlığı, Düzce ve Geyve'de bulunan kuvvetleri komuta etmek için tümen komutanlığı yetkisinde kurulmuş ve komutanlığına Albay Halit (Tümgeneral Karsıalan) Bey¹⁹ getirilmişti. Grup, doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlıydı.²⁰ Kocaeli Grup Komutanlığı, 7'nci Tümen ve Mürettep Tümeninden²¹ teşkil edilmişti. Komutanlık, 30 Mart 1921'de kolordu seviyesinde yeniden düzenlemiş ve komutanlığına Albay Kazım (Orgeneral Özalp) Bey atanmıştı. Kocaeli Mürettep Kolordusu, Doğu Cephesi ve Merkez Ordusu'ndan gelen kitalarla desteklenmiştir.²² Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordu; 1'inci Tümen, 17'nci Tümen, 41'inci Tümen ve 1'inci Süvari Tümeninden oluşmaktaydı.²³

17 Selim Erdoğan, *Sakarya*, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 16.

18 Hüsnü Özlü, "İstiklal Savaşı'nda...", s. 77.

19 Osmanlı Devleti'nde asteğmenden yüzbaşıya kadar olan rütbelere için "efendi", binbaşından albaya kadar olan rütbelere için "bey", miralvadan müşir rütbesine kadar olan rütbelere için de "paşa" unvanı kullanılmıştır. Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1908-1920*, C.3, Ks.6, yay. haz.: Hülya Tokar, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996, s. 223.

20 F.S.T. Saner, "İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu, I. Safha Mürettep Kolordu", *Askerî Mecmuası*, S.49, 1 Mart 1938, s. 10.

21 Karışık sınıflara mensup askerî birliklerden oluşan tümen demektir. *Atatürk'ün Not Defterleri-I*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Necdet Koparan, Z. Gülrü Çelen, Aydın Özgören, Dilek Çavuş, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2005, s. XI.

22 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 271, 410, 524.

23 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, 1998, s. 194.

2.1.1. 1'inci Tümen: 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman 1'inci Tümen, Katma'da konuşlu 20'nci Kolorduya bağlı olarak Afrin/Kerzecil'de bulunmaktaydı. Sonra tümen buradan İslahiye'ye çekilmiş²⁴ ve 26 Aralık'ta Ulukışla'ya gelmişti.²⁵ Yarbay Asım (Orgeneral Gündüz) Bey komutasındaki 1'inci Tümen buradan 2 Şubat 1919'da İstanbul'da konuşlu²⁶ 25'inci Kolordu emrinde Kocaeli'ye geçmişti.²⁷ 16 Mart 1920'de İtilaf kuvvetleri İstanbul'u işgal edince tümen dağılmıştır.²⁸ Tümenin dağılmasından sonra 14 Kasım 1920'de Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1'inci Piyade Tümeni kurulmuştur. Bu tümenin komutanlığına 18 Aralık 1920'de Yarbay Kemalettin Sami (Korgeneral Gökçen) Bey getirilmişti. Ankara'da bulunan 1'inci Tümen, 14 Ocak 1921'de Batı Cephesi emrine girmiş ve Bursa'da görevlendirilmişti. Komutanı Kemalettin Sami Bey de Bursa Cephesi komutanı olarak atanmıştı.²⁹ Yarbay Kemalettin Sami Bey komutasındaki tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi'ne (26-31 Mart 1921) katılmıştır.³⁰ 4 Mayıs 1921'de tümen komutanlığına Yarbay Abdurrahman Nafiz (Orgeneral Gürman) atanmış³¹ ve tümen, Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.³²

2.1.2. 17'nci Tümen: Tümen, Mürettep Kolordu teşkilatında yer almış olan Mürettep Tümen'dir. 25 Temmuz 1921'den sonra Mürettep Tümenine 17'nci Tümen adı verilmiştir.³³ Bu isim değişikliğinden sonra tümen, Albay Hüseyin Nurettin (Tümgeneral Özsü) Bey komutasında ilk olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmıştır.³⁴

2.1.3. 41'inci Tümen: Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde 41'inci Tümen, Adana'da konuşlu 12'nci Kolorduya bağlı olarak İskenderun'da bulunmaktaydı.

24 Enes Demir, *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Suriye ve Filistin'den Nasıl Çekildi?*, İstanbul, Hiper Yayınları, 2019, s. 98-117.

25 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay. haz.: Tevfik Ercan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 89.

26 Adnan Sofuoğlu, *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 307.

27 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamalar; İzmir'in İşgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması, Milli Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs- Eylül 1919)*, C.2, Ks.1, yay. haz.: Cihat Akçakayaloğlu, Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 26.

28 Sofuoğlu, tümenin dağıldıktan sonra İstanbul'da Selimiye Kışlası'nda 25'inci Kolordu Komutanlığına getirilen Kiraz Hamdi Paşa tarafından yeniden kurulduğunu ifade etmektedir. Adnan Sofuoğlu, *Kuvayı Milliye Döneminde...*, s. 308.

29 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 48, 53, 226-227.

30 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 354.

31 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 207.

32 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 362.

33 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olay ve Harekat (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, C.2, Ks.5, K.1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 102.

34 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 87.

Tümen, 9 Kasım 1918'de Payas'a³⁵ buradan Niğde'ye 26 Aralık'tan sonra ise Konya'ya çekilmiştir.³⁶ 41'inci Tümen Konya'da bulunduğu zaman zarfında 5 Ağustos 1920'de yeniden teşkil edilmiştir. Konya'da Adana Cephesi Komutanlığına bağlı olan tümen, 9 Kasım 1920'den sonra Güney Cephesi'ne bağlanmıştır.³⁷ Mart 1921'de Afyonkarahisar bölgesine gelen³⁸ Yarbay Şerif (Albay Yaçağaz) Bey komutasındaki tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) görev almıştır.³⁹

2.1.4. 1'inci Süvari Tümeni: Güney Cephesi Komutanlığı kurulduktan sonra 25 Aralık 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı; 1'inci, 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü Süvari Alaylarından bir süvari tümeni kurulmasını ve bu tümene 1'inci Süvari Tümeni adı verilmesini istemiştir.⁴⁰ Ancak Güney Cephesi Komutanlığının teklifiyle atlı piyade tümenleri birleştirilmiş ve 1'inci ve 2'nci Süvari Grupları kurulmuştur. Kurulan Gruplar, tümen yetkisindedir. Yarbay Ahmet Derviş (Korgeneral Derviş) Bey komutasındaki tümen, 1'inci Süvari Grubu adıyla Birinci İnönü Muharebesi'nde (6-11 Ocak 1921) muharebe etmiştir.⁴¹ Tümen sonra 1'inci Süvari Tümeni adıyla İkinci İnönü (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁴² Sakarya Meydan Muharebesi sırasında 25 Ağustos 1921'de tümene, Yarbay Osman Zati (Tümgeneral Korol) Bey atanmıştır.⁴³

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordu, dört tümeniyle birlikte Sakarya Nehri'nde Balıkçı Köprüsü'nden Beylikköprü'ye kadar olan mıntıkaı savunma görevi almıştır. Bu minvalde 1'inci Tümen; Engürü Suyu güneyinde Çobanözü mevki, 17'nci Tümen Engürü Suyu kuzeyinde Sakarya'yı, 41'inci Tümen Engürü Suyu güneyinde tren hattına kadar Sakarya'yı, 1'inci Süvari Tümeni de Mihalıççık ve Balıkçı köprüleri mıntıkasını savunma görevi almışlardır.⁴⁴

35 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.29, (Eylül 1959), Vesika No:753.

36 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71-89.

37 Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 27, 51.

38 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 288.

39 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356-364.

40 Çağlar Öngel, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Süvari Tümeni Harekâtı", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.1, Mart 2022, s. 141.

41 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 91, 146.

42 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356-374.

43 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 235.

44 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 29.

2.3. 12'nci Grup

12'nci Kolordu, 1918 yılı sonbaharında 2'nci Ordu'ya bağlı olarak Adana'da konuşlu idi. Mondros Mütarekesi'nden sonra kolordu, Konya'ya gelmiştir.⁴⁵ Kolordu, Gediz Taarruzu ile birlikte 10 Kasım 1920'de Afyonkarahisar'a çekilmişti.⁴⁶ 12'nci Kolordu, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü (26-31 Mart 1921) ve Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) Muharebelerine katılmıştır.⁴⁷ 3 Mayıs 1921 teşkilatlanmasına göre 12'nci Kolordu, 12'nci Grup adını almış⁴⁸ ve 4 Mayıs 1921'de Grup Komutanlığına Albay Halit (Tümgeneral Karsıalan) Bey atanmıştır.⁴⁹ Albay Halit komutasındaki 12'nci Grup, Batı Cephesi'nde Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁵⁰

2.3.1. 11'inci Tümen: Tümen, Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman 7'nci Ordu'ya bağlı 20'nci Kolordu teşkilatı altında Suriye/Şuvarga'da bulunuyordu. Mütarekeden sonra 11'inci Tümen, Elbistan'a tertip edilmiş fakat İtilaf devletlerinin baskısıyla Niğde'ye çekilmişti.⁵¹ Tümen, Haziran 1920'de Uşak bölgesine alınmış ve Gediz Taarruzu'na katılmıştı.⁵² Taarruzdan sonra tümen, Çukurhisar'da konuşlu Ertuğrul Grubuna⁵³ bağlanmış ve İnönü'de konuşlanmıştı. Burada Çerkez Ethem isyanına karşı başlatılan harekâta katılmıştır.⁵⁴ Batı Cephesi'nde 11'inci Tümen, Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)⁵⁵ ve İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁵⁶

Albay Halit Bey komutasındaki tek tümenli 12'nci Grup, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Karahamzalı'da konuşlandırılmıştı. Grup, Eskişehir-Polatlı demiryolundan Yıldıztepe'ye kadar 20 km.lik bir alanı savunmak üzere Albay Abdürrezzak (Albay Akbarlas) Bey komutasındaki 11'inci Tümeni ile tertiplenmişti.⁵⁷

45 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71, 89.

46 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 30.

47 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 354-359.

48 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 43, 55.

49 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 215.

50 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 365.

51 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71, 261.

52 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 313, 430.

53 Ertuğrul Grubu: Kazım Özalp komutası altında karargâhı Bilecik'te bulunan Eskişehir ve çevresinden gelen halk ve 11'inci Tümen'den oluşturulmuş olan birliktir. İzzettin Çalışlar, *Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61 nci Tümen*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Nurcan Arslan, Elmas Çelik, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 2

54 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 40, 89.

55 Selahattin Selışık, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 11.

56 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 350-362.

57 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydanı...*, s. 331; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 373.

2.4. 4'üncü Grup

3 Mayıs 1921'deki ordu teşkilatında yapılan değişiklikle 4'üncü Kolordu, 4'üncü Grup adını almıştır.⁵⁸ Grup Komutanlığına ise Kurmay Albay Kemalettin Sami Bey getirilmişti.⁵⁹ 4'üncü Grup kuruluşundan sonra ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁶⁰ Sakarya Meydan Muharebesi'nde 4'üncü Grup, 5'inci Kafkas Tümeni ve 61'inci Tümeden oluşmaktaydı.⁶¹

2.4.1. 5'inci Kafkas Tümeni: 1918'de Azerbaycan Harekâtı için Gence'de Kafkas İslam Ordusu kurulmuştur.⁶² Ordunun kuruluşunda yer alan Albay Mürsel (Tümgeneral Bakü) Bey komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni,⁶³ gerçekleştirilen harekâtle 15 Eylül 1918'de Bakü'yü kurtarmıştı.⁶⁴ Fakat Mondros Mütarekesi ile beraber 5'inci Kafkas Tümeni, 17 Kasım 1918'de Bakü'yü boşaltmak zorunda kalmıştı.⁶⁵ Kafkas İslam Ordusunun lağvedilmesiyle 5'inci Kafkas Tümeni, Bakü'den Batum'a geçmiş oradan da kara yolu ile Trabzon'a gelmişti.⁶⁶ Trabzon'dan da Samsun'a ve oradan Amasya'ya intikal etmişti.⁶⁷ Tümen burada Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolordu'ya bağlı olarak Amasya sancağı, Niksar ve Erbaa kazalarının asayişini koruma görevini üstlenmişti.⁶⁸ Ayrıca Havza, Merzifon, Erbaa, Ladik ve çevresinde ayaklanan Pontusçu Rum çetelerine karşı takip ve tenkil harekâtı yürüterek⁶⁹ bölge halkının mal ve can güvenliğini korumuştur.⁷⁰ 9 Aralık 1920'de 3'üncü Kolordu lağvedilmiş ve Amasya'da Merkez Ordusu kurulmuştu. 5'inci Kafkas Tümeni de bu ordu teşkilatında yer almıştı.⁷¹

58 Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 5-7.

59 Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 54.

60 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 364.

61 *MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)*, İSH-Kutu: 1214, Gömlek: 103, Belge: 5; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.95, Ocak 1993, s. 52.

62 Kafkas İslam Ordusu için bkz.: Mesut Güvenbaş; "Azerbaycan Kolordusunun Milli Güç Unsuru Olmasında Kafkas İslam Ordusunun Rolü", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019, s. 33-64.

63 Kerime Özden Şahin; "Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019, s. 86.

64 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)*, Özel Sayı: 148, Kasım 2020, s. 273; Rüştü Türker, *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni*, yay. haz.: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 196.

65 Rüştü Türker, *Birinci Dünya Harbi'nde...*, s. 211.

66 İSH-Kutu: 32, Gömlek: 40.

67 İSH-Kutu: 90, Gömlek: 106.

68 Tevfik Bıyıkhoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 174.

69 İSH-Kutu: 825, Gömlek: 29.

70 Tevfik Bıyıkhoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 174.

71 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C.4, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s. 290.

Yarbay Cemil Cahit (Orgeneral Toydemir) Bey komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni, Batı Cephesi'nde ilk olarak İkinci İnönü Muharebesi'ne katılmıştı. Tümen muharebede yaptığı taarruzlarla Yunan kuvvetlerinin çekilmesine sebebiyet vermişti.⁷² İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra ise 5'inci Kafkas Tümeni, Batı Cephesi'nde takip görevini yürütmüştü.⁷³ Sonrasında tümen, Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921)⁷⁴ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁷⁵

2.4.2. 61'inci Tümen: Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Gelibolu'da 5'inci Ordu'ya bağlı 14'üncü Kolordu (Çanakkale Grubu Komutanlığı) bulunmaktaydı. Yahşeli köyü güneyinde bulunan bu kolordu, bağlularıyla birlikte Çanakkale Boğazı'nı korumaktaydı. Bu minvalde 61'inci Tümen de Ezine/Pınarbaşı kuzeyinde idi. Mondros Mütarekesi'nden sonra 5'inci Ordu lağvedilmiş ve tümen, 1919 yılı başında Bandırma-Balıkesir bölgesine çekilmişti.⁷⁶ Tümen mezkûr bölgede İtilaf kuvvetlerinin işgaline karşı Kuva-yı Milliye'yi teşkilatlandırmıştı. 8 Haziran 1919'da tümen, Marmara Denizi'nin sahil mıntıkasını korumakla görevlendirilmişti. Bu esnada da Tümen Komutanı Albay Kazım Bey önderliğinde 26 Temmuz 1919'da Balıkesir Kongresi toplanmıştı.⁷⁷ Tümen, Balıkesir bölgesinde Birinci (25 Ekim-30 Kasım 1919) ve İkinci Ahmet Anzavur İsyanı (20 Şubat-19 Nisan 1920) ile Çerkez Ethem isyanını (27 Aralık 1920-23 Ocak 1921) bastıran kuvvetler arasında yer almıştı.⁷⁸ Diğer taraftan da 24 Ekim 1920'de Gediz Taarruzu'na katılmış⁷⁹ ve bu taarruzdan sonra Kütahya'ya çekilmişti. 8 Kasım 1920 tarihli teşkilata göre 61'inci Tümen, Ertuğrul Grubu'nda yer almıştır.⁸⁰ 61'inci Tümen, Batı Cephesi'nde Birinci İnönü (6-11 Ocak 1921), İkinci İnönü (26-31 Mart 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁸¹ Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise 4'üncü Gruba bağlı olarak muharebe etmiştir.⁸²

72 Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922...*, s. 175.

73 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 491.

74 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 539.

75 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 4.

76 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 19, 160, 260.

77 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 99, 129, 170.

78 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 66, 86, 235.

79 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cephelelerinde Yunan İleri Harekatı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, C.2, Ks.2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 430.

80 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 30, 111.

81 *Türk İstiklal Harbinde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 25-98.

82 İSH-Kutu: 1214, Gömlek: 103, Belge: 5.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Albay Kemalettin Sami Bey komutasındaki 4'üncü Grup, 12'nci Grubun solunda Sabanca Deresi'ne kadar olan mıntıkayı savunmakla görevliydi. Bu mıntıkanın sağında 61'inci Tümen, solunda ise 5'inci Kafkas Tümeni mevzi tutmuştu.⁸³

2.5. 3'üncü Grup

3'üncü Kolordu, 30 Ekim 1918'den sonra Filistin'den Sivas'a çekilmiş, burada da lağvedilerek 9 Aralık 1920'de Merkez Ordusu adını almıştır.⁸⁴ Kurmay Albay Mehmet Arif (Ayıcı-Albay) Bey komutasındaki 3'üncü Grup, 3 Mayıs 1921'de Grup Komutanlıklarının kurulmasıyla teşkil edilmiştir.⁸⁵ Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılan grup, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Tuğgeneral Yusuf İzzet (Tuğgeneral Met) Paşa komutasında 7'nci, 8'inci ve 15'inci Tümenlerden oluşmaktaydı.⁸⁶

2.5.1. 7'nci Tümen: 7'nci Tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) sırasında bağımsız halde bulunan alayların birleştirilmesiyle kurulmuştu.⁸⁷ Kurulduktan sonra tümen ilk olarak İkinci İnönü Muharebesi'ne katılmış, Albay Veysel (Albay Özgür) Bey komutasında da Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) görev almıştır.⁸⁸

2.5.2. 8'inci Tümen: Tümen, Konya'da konuşlu 12'nci Kolordu teşkilatında yer almış olan Mürettep Tümen'dir. Bu tümene 20 Kasım 1920'de 8'inci Tümen adı verilmiştir. Tümen, 8'inci Tümen adıyla ilk olarak Çerkez Ethem isyanını bastıran birlikler arasında yer almıştır. Batı Cephesi'nde ise ilk muharebesi İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) olmuştur. Muharebeden sonra 8'inci Tümen, Güney Cephesi Komutanlığı altında Çalköy-Eydemir hattında Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine (8-15 Nisan 1921)⁸⁹ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁹⁰

2.5.3. 15'inci Tümen: 15'inci Tümen, Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru Romanya/İbrail'de bulunmaktaydı. Tümen, 10 Haziran 1918'de buradan hareketle

83 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 30.

84 F.S.T. Saner, "İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu...", s. 7.

85 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 53; Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen...*, s. 164.

86 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 363, 372.

87 Ali Rıza Özkul, *İstiklal Savaşı'nda 7'nci Tümen*, İstanbul, K.K. Komutanlığı İstanbul Askeri Basımevi, 1952, s. 22.

88 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356, 364.

89 Rahmi Apak - Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 49, 89, 306, 362, 567.

90 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 219.

Batum'a gelmiş ve 9'uncu Ordu Komutanlığının emrine girmişti.⁹¹ Türk ordusunun Azerbaycan harekâtı kapsamında 15 Eylül 1918'te Bakü'nün İngiliz, Ermeni ve Beyaz Rus⁹² kuvvetlerinden kurtarılmasıyla⁹³ 15'inci Tümen de Derbent'i ele geçirmiş ve Hazar Denizi kıyısında Petrovsk'a kadar ilerlemişti. Mondros Mütarekesi gereğince 15'inci Tümen, Petrovsk'tan Batum'a, buradan kara ve deniz yoluyla Samsun'a gelmişti. Kurmay Yarbay Şefik Avni (Kurmay Yarbay Özüdoğru) Bey, komutasındaki 15'inci Tümen, Ocak 1919 tarihi itibarıyla Samsun, Çarşamba, Bafra ve Havza'da konuşlanmış durumdaydı. Tümen, Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolordu'ya bağlı olarak 5'inci Kafkas Tümeni ile birlikte Samsun sancağı ve Amasya sancağının Ladik, Havza, Vezirköprü ve Gümüşhacıköy bölgelerinde Rum çetelerine karşı bölgenin asayişini sağlamıştı.⁹⁴ 9 Aralık 1920'de 3'üncü Kolordunun lağvıyla beraber 5'inci Kafkas Tümeni, 15'inci Tümen, 6'ncı Piyade Tümeni ve Bağımsız Süvari Tugayından Amasya'da Merkez Ordusu kurulmuştu.⁹⁵ Merkez Ordusuna bağlı 15'inci Tümen, Mart 1921 itibarıyla kısım kısım Batı Cephesi'ne gönderilmiştir. 30 Nisan 1921'de 15'inci Tümen, ihtiyat kuvveti olmak üzere Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmiştir.⁹⁶ Albay Şükrü Naili (Korgeneral Gökberk) Bey komutasındaki 15'inci Tümen, Batı Cephesi'nde ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.⁹⁷

Sakarya Cephesi'nde 3'üncü Grup, 4'üncü Grubun solunda, Tanburoğlu-Dikilitaş hattına kadar olan mıntıkada mevzilenmiş; 8'inci ve 15'inci Tümenleriyle cephede, 7'nci Tümeni Evliyafakı'da ihtiyatta bulunmaktaydı.⁹⁸

2.6. 2'nci Grup

2'nci Grup, Güney Cephesi'nde Fransızlarla muharebenin bitmesinden sonra Batı Cephesi emrine girmiş olan 2'nci Kolordu'dur. Fransız işgal bölgesi olan Güney Cephesi, 26 Haziran 1920'de ikiye bölünmüştür. Fırat Nehri'nin doğu kısmına Elcezire, batı kısmına da Adana Cephesi Komutanlığı adı verilmişti. Adana Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Adil (Tümgeneral) Bey getirilmişti. 9 Kasım 1920'de

91 Süleyman İzzet Yeğin, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 3-14.

92 Erdem Karaca, "1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016, s. 25.

93 *Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)...*, s. 273.

94 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 14, 228, 239, 253.

95 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 290.

96 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 110.

97 A. Şevket, "İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e", *Askeri Mecmuası*, S. 121, (1941), s. 9-11.

98 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 30.

ise Adana Cephesi Komutanlığı 2'nci Kolordu adını almıştır.⁹⁹ 2'nci Kolordu Güney Cephesi'nde Antep kuşatmasını kırmak üzere 5'inci ve 9'uncu Tümeniyle birçok taarruz gerçekleştirmiştir. Antep'in düşmesinden sonra ise 2'nci Kolordu, 5'inci ve 9'uncu Tümeniyle birlikte 26 Temmuz 1921'de Batı Cephesi emrine girmiştir.¹⁰⁰ Bu emirle birlikte kolordu, 27 Temmuz'da Maraş'tan ayrılmış¹⁰¹ ve Batı Cephesi'nde ilk olarak Konya yönünden gelebilecek Yunan taarruzlarını durdurmak üzere Akşehir ile Çay arasındaki bölgede toplanmıştır.¹⁰² 22 Ağustos 1921'de Sakarya Cephesi'nde 2'nci Grup; 4'üncü, 5'inci ve 9'uncu Tümenlerden oluşmaktaydı.¹⁰³ Ayrıca aynı gün, 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümeni 2'nci Grup emrine verilmiştir.¹⁰⁴

2.6.1. 4'üncü Tümen: 4'üncü Tümen, 19 Eylül 1919'da Harbiye Nazırı Şefik Paşa'nın diri veya ölü olarak ele geçirilmesini istediği Tophaneli Albay Nazım'ın (Albay Yücel) Bey tümenidir.¹⁰⁵ 22 Kasım 1920'de Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı kurulmuştur. Bu komutanlık Kastamonu Mıntika Komutanlığı ve 4'üncü Tümenen teşkil edilmiştir.¹⁰⁶ Çerkez Ethem isyanı çıkınca Genelkurmay Başkanlığının emriyle 4'üncü Tümen, Ankara'ya çağrılmıştır. Çerkez Ethem'in takibi için 4'üncü Tümen, Dumlupınar'a kadar gelmişti.¹⁰⁷ 4'üncü Tümen, Batı Cephesi'nde Birinci İnönü (6-11 Ocak 1921)¹⁰⁸ ve İkinci İnönü Muharebeleri (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri (6-15 Nisan 1921)¹⁰⁹ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹¹⁰

2.6.2. 5'inci Tümen: Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada 5'inci Tümen, 6'ncı Ordu'ya bağlı olarak Musul'da bulunmaktaydı. 3 Kasım 1918'de Musul, İngilizler tarafından işgal edilince 6'ncı Ordu, Musul'u tahliye ederek Diyarbakır istikametinde çekilmeye başlamıştı.¹¹¹ Yarbay Mehmet Kenan (Korgeneral Dalbaşar) Bey komutasındaki 5'inci Tümen de Mardin/Nusaybin'e çekilmiş ve burada asayişini sağlamakla meşgul

99 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.52, Haziran 1965, Vesika No:1198.

100 İSH-Kutu: 1369, Gömlek: 210; İSH-Kutu: 1371, Gömlek: 25, Belge: 12.

101 İSH-Kutu: 1371, Gömlek: 25, Belge: 34.

102 Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982, s. 376.

103 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 330.

104 "Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.150, (Haziran 2022), s. 40.

105 Tefik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 85.

106 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.50, Aralık 1964, Vesika No:1163.

107 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 30, 91, 143.

108 Selahattin Selişik, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 33.

109 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 182, 307, 451, 569.

110 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 363.

111 Tefik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 119-125.

olmuştu. Tümen burada çeşitli şekavet olaylarını bertaraf etmeye çalışırken Ali Batı isyanını bastırmıştı.¹¹² 6'ncı Ordu lağvedilince 5'inci Tümen, Diyarbakır'da konuşlu¹¹³ 13'üncü Kolorduya bağlanmıştı.¹¹⁴ 5'inci Tümen, Güney Cephesi'nde Fransız işgaline karşı Urfa¹¹⁵ ve Antep savunmasına katılmıştı.¹¹⁶ 8 Şubat 1921'de Antep'in düşmesinden (sukut) sonra 5'inci Tümen, 26 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığının emrine girmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmak üzere 6-7 Ağustos 1921'de Konya'ya gelmişti.¹¹⁷ Tümen buradan Sakarya Nehri'nin doğusuna geçerek Türk ordusunun asıl muharebe hattı içerisinde yer alan Mangal Dağı'na mevzilenmişti.¹¹⁸

2.6.3. 9'uncu Tümen: Maraş Tümeni adıyla teşkil edilen tümene, 9'uncu Kafkas Tümeninin Kafkas harekâtındaki üstün hizmetlerinden dolayı 9'uncu Tümen adı verilmiştir. 9'uncu Tümen, Adana Cephesi Komutanlığına bağlı olarak 9 Eylül 1920'de teşkil edilmiştir. Tümen Komutanlığına Yarbey Mehmet Hayri (Tümgeneral Tarhan) Bey atanmıştı. Tümen kurulduktan sonra 5'inci Tümen ile birlikte Antep kuşatmasını kırmak üzere taarruzlar gerçekleştirmiş ve Fransız kuvvetlerinin taarruzuna uğramıştır. 8 Şubat 1921'de Antep'in düşmesinden sonra 5'inci Tümen ile birlikte Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmiş ve 15 Temmuz 1921'de Maraş'tan Akşehir'e hareket etmiştir.¹¹⁹

2.6.4. 2'nci Süvari Tümeni: 9 Kasım 1920'de Güney Cephesi'nin kurulmasından sonra süvari tümenlerinin kurulduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ TBMM tarafından Güney Cephesi Komutanı Albay Refet Bey, bölgesinde bulunan Sarı Efe, Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'den oluşan kuvvetleri ordu kuruluşuna katmak için görevlendirilmişti. Bu amaç doğrultusunda Albay Refet Bey, atlı piyade tümenlerinden 1'inci ve 2'nci Süvari Gruplarını kurmuştur. Bu gruplar tümen yetkisindeydi. 2'nci Süvari Grubunun komutanlığına Binbaşı Hüseyin Rahmi (Apak) Bey getirilmişti.¹²¹ 2'nci Süvari Grubu, Batı Cephesi'nde ilk olarak İkinci İnönü Muharebesi'ne (26-31 Mart 1921) katılmıştır.¹²² İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra grup, Kütahya'ya çekilmiş ve buradan Çerkez

112 Oktay Bozan, *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Mardin*, İstanbul, Çizgi Yayınları, 2021, s. 87-96, 130-141.

113 İSH-Kutu: 182, Gömlek: 131.

114 İSH-Kutu: 183, Gömlek: 160.

115 İSH-Kutu: 1374, Gömlek: 103, Belge: 39

116 Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C.IV., yay. haz.: Atike Kaptan, Alev Keskin, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009, s. 238-239.

117 İSH-Kutu: 1226, Gömlek: 57.

118 Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda...*, s. 31.

119 Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi...*, s. 176, 245-267, 274.

120 Cevdet Timur - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Veli Ertekin, *İdari Faaliyetler...*, s. 591.

121 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 55, 91.

122 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 355, 363.

Ethem isyanının bastırılması için Gediz'e hareket etmiştir. İsyanın bastırılmasından sonra Grup, Güney Cephesi ihtiyatı olarak Afyonkarahisar'ın kuzeyine gelmiştir.¹²³ Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok) Bey komutasındaki 2'nci Süvari Tümeni, Batı Cephesi'nde Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine (8-15 Nisan 1921), Yarbay Ethem Servet (Albay Boral) Bey komutasında ise Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹²⁴

2.6.5. 3'üncü Süvari Tümeni: Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) başladığında Genelkurmay Başkanlığınca Ankara'daki 2'nci Kuva-yı Seyyare'ye 3'üncü Süvari Tümeni¹²⁵ adı verilmiştir.¹²⁶ Tümen, Batı Cephesi'nde Çerkez Ethem isyanının bastırılmasında görev almıştır.¹²⁷ Yarbay İbrahim (Albay Çolak) Bey komutasındaki 3'üncü Süvari Tümeni, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹²⁸

Burada şunu da eklemek gerekir ki Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) ile İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921) arasında ordu teşkilatında yapılan değişikliklerde Süvari Grupları, Süvari Tümenleri olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla süvari gruplarının tümen yetkisinde kurulduğu dikkate alındığında İkinci İnönü Muharebesi öncesinde isim değişikliği yapıldığı anlaşılmaktadır.

Batı Cephesi'nde 2'nci Grup ilk olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmıştır. Grup, Sakarya Cephesi'nde 3'üncü Grubun solunda 9'uncu Tümeni ile Ilıca Vadisi'ne kadar olan mıntıkayı, 5'inci Tümeni ile de Ilıca'deresi güneyinde ve Kanlı Göl köyü güneyindeki Mangal Dağı'nı tutmakla görevliydi. 2'nci Süvari Tümeni Çatakköyü civarında, 3'üncü Süvari Tümeni de Tepeköy'de bulunmaktaydı.¹²⁹ Diğer taraftan 2'nci Grup Komutanının teklifiyle 1'inci Grubun sol kanadını tutmak üzere 3'üncü Kafkas Tümeni de 2'nci Grup emrine verilmişti.¹³⁰

123 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 359, 364.

124 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 355, 363.

125 Birinci Dünya Savaşı'ndaki 3'üncü Süvari Tümeni, 1917 yılında Doğu Cephesi'nden Filistin Cephesi'ne gelmiştir. Burada 2'nci Gazze Muharebesine katılmıştı. Sonra 19-30 Eylül 1918'de Filistin'deki orduların çekilişindeki hareketi yürütmüş ve İngilizler tarafından esir edilmiştir. Şerif Güralp, *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3'üncü Süvari Tümenin Harekatı*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. VII-1.

126 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.52, Haziran 1965, Vesika No:1209.

127 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 248.

128 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 355, 363.

129 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 333.

130 Ahmet Timural - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Cevdet Timur, *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, C.2, Ks.5, K.2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973, s. 9.

2.7. 1'inci Grup (Ordu İhtiyatı)

Aralık 1920'de Trakya'da bulunan 1'inci Kolordu, 1 Ağustos 1920'de lağvedilmiştir.¹³¹ Kolordunun lağvından sonra 3 Mayıs 1921'de Grup Komutanlıklarının kurulmasıyla Albay İzzettin (Orgeneral Çalışlar) Bey komutasındaki 1'inci Grup tekrardan kurulmuştur.¹³² Grup kurulduktan sonra Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹³³ Sakarya Cephesi'nde 1'inci Grup, 23'üncü ve 24'üncü Tümenlerden oluşmaktaydı.¹³⁴

2.7.1. 23'üncü Tümen: Batı Anadolu'da Yunan işgali başladığı zaman Türk cephesini tutan tümenlerden biri 23'üncü Tümen'dir. Bu minvalde İzmir Kuzey Cephesi 23'üncü Tümen, İzmir Güney Cephesi de 57'nci Tümen tarafından savunulmuştur.¹³⁵

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman 23'üncü Tümen, 2'nci Ordu'ya bağlı 12'nci Kolordu teşkilatı altında Adana'da bulunmaktaydı. Tümen buradan Konya'ya çekilerek 20'nci Kolordu'ya bağlanmıştı. Mart 1919'da Harbiye Nezareti, 23'üncü Tümenin İzmir'e naklini istemiş ancak İtilaf devletlerinin itirazıyla tümen, Afyonkarahisar'da kalmıştır.¹³⁶ Tümen, Afyonkarahisar'da konuşluyken 13 Ekim 1919'da 20'nci Kolordudan 12'nci Kolordu emrine girmiştir.¹³⁷ 21 Kasım 1919'da 23'üncü Tümen, Salihli batısındaki muharebeleri yürütmüş burada Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmek durumunda kalmıştı. 6 Şubat 1920'de Albay Refet Bey'in emriyle 23'üncü Tümen ve 57'nci Tümen'den Menderes Grubu kurulmuş ve bu grup içerisinde 23'üncü Tümen, Milli Tümen olarak anılmıştır. 12 Mart 1920'de 23'üncü Tümen, Salihli-Bozdağ cephelerinin sorumluluğunu alarak karargâhını Afyonkarahisar'dan Alaşehir'e taşımıştı.¹³⁸ Yunanların 22 Haziran 1920 itibariyle Milne Hattı'ndan¹³⁹ doğuya doğru ilerlemesiyle birlikte 23'üncü Tümen, Yunan taarruzlarına karşı harekete geçmişti. Diğer taraftan 21-30 Temmuz 1920 tarihleri arasında Çivril'de eşkıyalık faaliyetleri yürüten Çopur Musa isyanını bastırmıştı.¹⁴⁰ 28 Ağustos 1920'de Uşak'a taarruza geçen Yunan ordusuna

131 *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, S.51, (Mart 1965), Vesika no.1184.

132 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*..., s. 52; Necati Ökse - Nusret Baycan - Salih Sakaryalı, *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen*..., s. 221.

133 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*..., s. 362.

134 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan*..., s. 333.

135 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi*..., s. 173.

136 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*..., 87-202.

137 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların*..., s. 67.

138 Tevfik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi*..., s. 142, 160-170.

139 Osman Turan, "İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991, s. 579.

140 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar*..., s. 184.

karşı 23'üncü Tümen, Uşak'ı savunmuştu. Ancak Uşak, 29 Ağustos 1920'de Yunanlar tarafından işgal edilmişti. 20 Ekim 1920 tarihi itibarıyla 23'üncü Tümen Dumlupınar'da bulunmaktaydı.¹⁴¹ Tümen burada Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem isyanını bastıran kuvvetler arasında yer almıştı. Yarbay Ömer Halis (Korgeneral Bıyıktaş) Bey komutasındaki 23'üncü Tümen, Batı Cephesi'nde İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri (8-15 Nisan 1921)¹⁴² ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁴³

2.7.2. 24'üncü Tümen: 1918 yılı sonbaharında 24'üncü Tümen, Suriye/Raco'da konuşlu 7'nci Orduya bağlı olarak 3'üncü Kolordu teşkilatı altında Kefrşil'de bulunmaktaydı. 13 Kasım 1918'de 7'nci Ordu lağvedilince 24'üncü Tümen, 2'nci Orduya bağlanmış ve tümen, 20'nci Kolordu kuruluşuna girmişti. Bu kolorduya bağlı olarak da İslahiye'ye çekilmişti.¹⁴⁴ 26 Aralık 1918'de 24'üncü Tümen, Konya Ereğlisi'nde bulunmaktaydı.¹⁴⁵ İzmir işgal edildiği zaman tümen, Ankara'ya intikal halindedir.¹⁴⁶ 18 Mart 1920'de ise Ankara'dan Eskişehir'e sevk edilmiştir. Zira Eskişehir'de bir alaya yakın İngiliz kuvveti toplanmıştı. 24'üncü Tümenin Eskişehir'e gelmesiyle birlikte Tümen Komutanı Yarbay Mahmut (Kurmay Yarbay Hendek) Bey, İngilizlere derhal Eskişehir'i boşaltmasını ihtar etmişti. Şayet İngilizler, Eskişehir'i boşaltmazsa 24'üncü Tümen, taarruza geçecekti. Bu ihtardan sonra İngiliz birliği telaşa düşmüş ve İzmit'e çekilmeye başlamıştır. 24'üncü Tümen de takiple Geyve'de toplanmıştı.¹⁴⁷ Tümen Geyve'de Birinci Düzce (13 Nisan-31 Mayıs 1920) ve İkinci Düzce (19 Temmuz-23 Eylül 1920) isyanlarını bastırmıştı.¹⁴⁸ 24 Ekim 1920'deki Gediz Taarruzu'nda 24'üncü Tümen, gösteriş taarruzu yaparak Yunan kuvvetlerinin yerini tespit etmişti.¹⁴⁹ Batı Cephesi'nde 24'üncü Tümen, Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)¹⁵⁰, İkinci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar (8-15 Nisan 1921) Muharebeleri¹⁵¹ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde (8-25 Temmuz 1921) görev almıştır.¹⁵²

141 Tefik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 418-419, 429.

142 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 60-89, 306, 545.

143 Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 220.

144 Tümenin Elbistan'a gönderilmesi düşünülmüş ancak İtilaf kuvvetleri bu duruma sıcak bakmamışlardır. Bkz.: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S.32, Haziran 1960, Vesika No:803.

145 Tefik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 71-89.

146 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 27.

147 Tefik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 100-101.

148 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 92, 113.

149 Tefik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 443.

150 Selahattin Selşik, *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü...*, s. 11.

151 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 145, 305-569.

152 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 363.

Sakarya Cephesi'nde 1'inci Grup, 22 Ağustos 1921'de 23'üncü Tümeni ile Kadıköy'de 24'üncü Tümeni ile Haymana'da bulunmaktaydı. Grup karargâhı da Haymana'da bulunmaktaydı.¹⁵³

2.8. 5'inci Grup (Süvari Grubu)

5'inci Grup, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (8-25 Temmuz 1921) devam ederken 11 Temmuz 1921'de 14'üncü Süvari Tümeni, 15'inci Tümen ve Meclis Muhafız Taburunun birleştirilmesiyle Eskişehir'de teşkil edilmiştir. Grubun Komutanlığına Albay Fahrettin (Orgeneral Altay) Bey atanmıştır.¹⁵⁴ Grup kurulduktan sonra Kütahya-Eskişehir Muharebelerine katılmıştır.¹⁵⁵ Ayrıca 17 Temmuz 1921'de 5'inci Grup emrinde bir süvari kolordusu (1'inci Süvari, 3'üncü Süvari ve 14'üncü Süvari) kurulmuştur.¹⁵⁶ 5'inci Grup, Sakarya Meydan Muharebesi başlamadan önce 22 Ağustos 1921'de 4'üncü Süvari Tugayı ve 14'üncü Süvari Tümeni ile Zaferiye (Kayışoğlu)'de bulunmaktaydı. Gruba bağlı 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümenleri ise 22 Ağustos 1921'de 2'nci Grup emrine verilmişlerdir.¹⁵⁷

2.8.1. 14'üncü Süvari Tümeni: Tümen, 9 Aralık 1920'de kurulan Merkez Ordusu teşkilatında yer almıştır. Bu ordu kuruluşunda 6'ncı Piyade Tümeni adıyla yer almış ve sonra tümene 14'üncü Süvari Tümeni adı verilmiştir. Tümenin karargâhı Zara'dadır ve tümene, Koçgiri isyanını bastıran kuvvetler arasında yer almıştır.¹⁵⁸ Tümen, 1921 Mayıs'ında Merkez Ordusu emrinden çıkarak Batı Cephesi emrine girmişti.¹⁵⁹ Yarbay Suphi (Tümgeneral Kula) Bey komutasındaki tümen, Batı Cephesi'nde ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁶⁰

2.8.2. 4'üncü Süvari Tugayı: Batı Cephesi'nde Yarbay İsmail Hakkı (Yarbay Okday) Bey komutasındaki 4'üncü Süvari Tugayı, 2'nci Süvari Tümeni komutasında İkinci İnönü Muharebesi'ne (26-31 Mart 1921) ve Güney Cephesi Komutanlığı altında

153 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 333.

154 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970, s. 287.

155 Süvari Grup Komutanı Albay Fahrettin Bey'in Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı'na süvari birlikleri (1'inci Süvari Tümeni, 3'üncü Süvari Tümeni, 14'üncü Süvari Tümeni) hakkındaki raporu, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.95, Ocak 1993, s. 48.

156 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası...*, s. 289.

157 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan...*, s. 332-334.

158 Koçgiri isyanı için bkz.: Hüseyin Yıldırım, "Koçgiri Ayaklanması", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 389.

159 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 264-292.

160 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 366.

da Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine (8-15 Nisan 1921) katılmıştır.¹⁶¹ Burada şunu da ilave etmek gerekir ki süvariler, başlangıçta Batı Cephesi'ndeki muharebelere örtme görevini meydana getirmişlerdir.¹⁶²

3. Batı Cephesi'ne Doğrudan Bağlı Birlikler

3.1. 3'üncü Kafkas Tümeni: Birinci Dünya Savaşı sona erdiği zaman 3'üncü Kafkas Tümeni, Kars'ta konuşlu 9'uncu Ordu'ya bağlı olarak Ahıska'da bulunmaktaydı. Tümen burada Ahılkelek-Ahıska kazalarını Gürcülere karşı korumaktaydı. Mütarekeden sonra 2 Nisan 1919'da 9'uncu Ordunun lağvıyla tümen, Ardahan'a gelmiş, buradan da 15'inci Kolordunun emrine girerek Erzincan'da asayişini sağlamaya başlamıştı.¹⁶³ 15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edildiğinde tümen, Tortum'da bulunmaktaydı.¹⁶⁴ 29 Mayıs 1919'da ise 3'üncü Kafkas Tümeni, 9'uncu Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Trabzon'a gönderilmişti.¹⁶⁵ Tümen birlikleri; Gümüşhane, Bayburt, Arhavi, Hopa, Pazar ve Zigana'da konuşlanmıştı.¹⁶⁶ 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte 3'üncü Kafkas Tümeni, 31 Mart 1921'de Batı Cephesi'ne sevk edilmişti. Bu emir doğrultusunda 3'üncü Kafkas Tümeni bağlıları, 4 Nisan'dan 27 Mayıs 1921'e kadar Karadeniz Ereğlisi ve Akçakoca'ya nakledilmişti.¹⁶⁷ Tümen, doğrudan Batı Cephesi emrinde ilk olarak Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁶⁸

Kurmay Yarbay Halit (Kurmay Albay Akmansu) Bey komutasındaki 3'üncü Kafkas Tümeni, Sakarya Cephesi'nde ordu ihtiyatı olarak Karapınar'da konuşlanmıştı.¹⁶⁹

3.2. 57'nci Tümen: Anadolu'da İtilaf kuvvetlerinin işgali başladığı zaman 57'nci Tümen, İzmir'de konuşlu 8'inci Ordu/21'inci Kolorduya bağlı olarak Antalya'da bulunmaktaydı. 13 Kasım 1919'da 8'inci Ordu ve 21'inci Kolordu lağvedilince 57'nci Tümen, 17'nci Kolorduya bağlanarak Aydın'a gelmişti.¹⁷⁰

161 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu...*, s. 356-359.

162 Örtme; düşman hakkında bilgi toplamak, düzeni bozmak, düşmanı zayıflatmak, muharip unsurlara zaman kazandırmak amacıyla oluşturulan emniyet kuvvetleridir. Hüseyin Börekçi, *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2022, s. 7.

163 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, 227, 262.

164 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 27.

165 Hüsamettin Tugaç, *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, C.3, yay. haz.: Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 56.

166 Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların...*, s. 140.

167 Hüsamettin Tugaç, *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi...*, s. 260-261.

168 Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 121, 184.

169 Özden Çalhan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydanı...*, s. 7.

170 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı...*, s. 189-194.

15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edildiğinde 57'nci Tümen, Aydın'da konuşlu idi. İşgalle birlikte 57'nci Tümen komutanı Albay Şefik (Albay Aker) Bey, bölgede Kuva-yı Milliye teşkilatı kurmaya başlamıştı. 27 Mayıs 1919'da Aydın işgal edilince 57'nci Tümen de Çine'ye çekilmişti. 28 Mayıs'ta 17'nci Kolordu lağvedilmiş ve 57'nci Tümen, doğrudan Harbiye Nezaretine bağlanmıştı. 14 Ağustos 1919'da ise tümen, 20'nci Kolordu emrine girmişti. 57'nci Tümen, Aydın'ın işgalinden sonra bölgede güçlü bir Kuva-yı Milliye teşkilatı kurmuş ve bu teşkilatla 1-6 Ekim Güre ve 21 Kasım 1919'da Kaymakçı Muharebelerini gerçekleştirmişti. 16 Kasım'da Heyet-i Temsilîye'nin Batı Anadolu'yu üç cepheye ayırmasıyla birlikte 57'nci Tümen, İzmir Güney Cephesi'nde yer almış ve karargâhını Nazilli'ye taşımıştı. 6 Şubat 1920'de 57'nci Tümen, Albay Refet Bey idaresinde Menderes Grubu altında toplanmıştı. Bu grup altında 57'nci Tümen, 2-7 Mart 1920'de Bozdoğan Muharebesi'ni gerçekleştirmişti. 20 Temmuz 1920'de 57'nci Tümen Komutanı olarak Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok) Bey atanmıştır.¹⁷¹ 57'nci Tümen¹⁷², muharebeler dışında Konya ayaklanması (2 Ekim-22 Kasım 1920) ve Demirci Mehmet Efe isyanını (1-30 Aralık 1920) bastıran kuvvetler arasında yer almıştır.¹⁷³

Batı Cephesi'nde 57'nci Tümen, Birinci İnönü (6-11 Ocak 1921), İkinci İnönü (26-31 Mart 1921), Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri (8-15 Nisan 1921)¹⁷⁴ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921) katılmıştır.¹⁷⁵ Sakarya Cephesi'nde 57'nci Tümen, ordu ihtiyatı olarak Yamak köyünde konuşlanmıştır.¹⁷⁶

Görüldüğü üzere Sakarya Nehri'nin doğusunda Türk ordusunu teşkil eden birlikler, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden ne zorluklarla Batı Cephesi'nde toplanabilmişlerdir. Bunlar, Batı Cephesi'nde birçok muharebelere katılırken diğer taraftan da Milli Mücadele karşıtı isyanları bastırmaya çalışmışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise bu birlikler, 22 gün 22 gece olağanüstü koşullarda muharebe ederek Yunan ordusunu Sakarya Nehri'nin batısına atmaya başarmışlardır.

171 Tefik Ercan, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi...*, s. 160-162, 139, 144, 164, 142, 169; *Harp Tarihi Vesikalari Dergisi*, S.44, Haziran 1963, Vesika No:1043.

172 57'nci Tümenin Kuva-yı Milliye teşkilatı dönemi Batı Anadolu'da gerçekleştirdiği muharebeler için bkz.: M. Şefik Aker, *57'nci Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, yay. haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.

173 Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar...*, s. 199-200.

174 Rahmi Apak - Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü...*, s. 42, 146, 306, 543, 570.

175 Kamil Önal, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi...*, s. 221.

176 Ahmet Timural - Rauf Atakan - Alişan Berktaş - Cevdet Timur; *Türk İstiklal Harbi Sakarya...*, s. 18.

4. Sonuç

Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) Sakarya Meydan Muharebesi'ne (23 Ağustos 1921) kadar yaklaşık üç yılda Türk ordusunu teşkil eden birlikler, Anadolu'da İtilaf kuvvetleri ve Yunan işgallerine karşı muharebe etmişlerdir. Diğer taraftan Milli Mücadele karşıtı ayaklanmaları bastırılmışlardır. Batı Cephesi'nde Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan tümenlerden Birinci İnönü Muharebesi'ne altı tümen, İkinci İnönü Muharebesi'ne 14 tümen ve bir tugay, Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine 10 tümen ve bir tugay, Kütahya-Eskişehir Muharebelerine ise 17 tümen katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'ne ise 20 tümen katılmıştır. Nicel verilerden anlaşıldığına göre Batı Cephesi'nde muharebeler arttıkça Türk ordusu daha teşkilatlı hale gelmiştir. Ayrıca Doğu ve Güney cephelerinde muharebelerin sona ermesiyle Batı Cephesi'nde tümenlerin sayısı da artmıştır. Dolayısıyla Sakarya Meydan Muharebesi, Batı Cephesi'nde toplanmış olan Türk ordusunun topyekûn halinde kazanmış olduğu ilk zaferdir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Batı Cephesi, yarım ay şeklinde kuzeyden Sakarya Nehri boyunca güneye iner ve buradan doğuya uzanır. Bu cephede 23 Ağustos 1921'de başlayan muharebe, 13 Eylül 1921'de Türk ordusunun başarısıyla son bulmuştur. 22 gün ve 22 gece süren muharebede tümenler, cephede gelişen koşullara bağlı olarak sürekli grup ve konuş değiştirilmişlerdir. Kimi tümenler, muharebenin başında Batı Cephesi'nin en güneyinde yer alırken muharebenin sonuna doğru kuzeybatıya kadar gelebilmiştir. Kimi tümenler de bulunduğu mevziyi müdafaa ederek mevzi düzeltmeleri yapmıştır. Neticede Yunan ordusu, Sakarya Nehri'nin batısına atılabilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi, tarihin en uzun meydan muharebelerinden biridir. Ayrıca bu muharebe ile 1683 Viyana Kuşatması'ndan beri savunmada kalan Türk ordusu, 10 Eylül 1921 tarihi itibarıyla taarruz vaziyetini almıştır. Bu vaziyet, 26-30 Ağustos 1922 Büyük Taarruz ile de taçlandırılmış ve Yunanlar, Anadolu'dan kaçmak zorunda kalmışlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹⁷⁷

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

2. Süreli Yayınlar¹⁷⁸

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

3. Araştırma Eserler

Atatürk'ün Not Defterleri-I, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Necdet Koparan, Z. Gülrü Çelen, Aydın Özgören, Dilek Çavuş, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

Altay, Fahrettin: *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970.

Apak, Rahmi - Önal, Kamil: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım 1920-15 Nisan 1921*, yay. haz.: Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.

Aykut, Fahri: *İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

Byıklioğlu, Tevfik: *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, yay. haz.: Tevfik Ercan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.

Bozan, Oktay: *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Mardin*, İstanbul, Çizgi Yayınları, 2021.

Böreççi, Hüseyin: *Büyük Taarruz'da Süvariler: 5'inci Süvari Kolordusunun 26-30 Ağustos 1922 Tarihleri Arasındaki Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, 2022.

Çalhan, Özden: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olay ve Harekat (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, C.2, Ks.5, K.1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.

Çalışlar, İzzettin: *Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61 nci Tümen*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Nurcan Arslan, Elmas Çelik, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

Demir, Enes: *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Suriye ve Filistin'den Nasıl Çekildi?*, İstanbul, Hiper Yayınları, 2019.

¹⁷⁷ Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

¹⁷⁸ Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Ercan, Tevfik: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri, İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması, Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekati (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, C.2, Ks.2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.
- Erdoğan, Selim: *Sakarya*, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.
- Ertuna, Hamdi: *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C.4, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.
- Harp Tarihi Encümeni: *Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919-1922*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1937.
- Görgülü, İsmet: *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Güçer, Deniz: *İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Güralp, Şerif: *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3'üncü Süvari Tümeninin Harekati*, yay. haz. Zekeriya Türkmen, Fatma İlhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Güvenbaş, Mesut: "Azerbaycan Kolordusunun Millî Güç Unsuru Olmasında Kafkas İslam Ordusunun Rolü", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019.
- Güvendik, Hakkı: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Yunanların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamalar, İzmir'in İşgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması, Milli Mukavemetin Kurulması (15 Mayıs- Eylül 1919)*, C.2, Ks.1, yay. haz.: Cihat Akçakayalıoğlu, Selim Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Karaca, Erdem: "1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016.
- Karatamu, Selahattin: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1908-1920*, C.3, Ks.6, yay. haz.: Hülya Toker, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996.
- Önalp, Kamil: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.
- Öngel, Çağlar: "Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Süvari Tümeni Harekati", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.1, Mart 2022, s. 139-156.
- Ökse, Necati: Baycan, Nusret - Sakaryalı, Salih: *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.
- Özalp, Kazım: *Millî Mücadele 1919-1922*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, 1998.

- Özçelik, Ayfer: “Gediz Taarruzu (24 Ekim 1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991, s. 581-589.
- Özkuş, Ali Rıza: *İstiklal Savaşı'nda 7'nci Tümen*, İstanbul, K.K. Komutanlığı İstanbul Askerî Basımevi, 1952.
- Özlü, Hüsnü: “İstiklal Savaşı'nda, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, S.32, (2020), s. 71-93.
- Öztoprak, İzzet: “Düzenli Ordunun Kuruluşu”, *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 261-284.
- “Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.150, Haziran 2022.
- Saral, Ahmet Hulki: *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, C.IV., yay. haz.: Atike Kaptan, Alev Keskin, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009.
- Saner, F.S.T.: “İstiklal Savaşı'nda III. Kolordu, I. Safha Mürettep Kolordu”, *Askerî Mecmua*, S. 49, (1 Mart 1938), s. 1-214.
- Selahattin Adil Paşa: *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982.
- Selişik, Selahattin: *Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi*, yay. haz.: Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Sofuoğlu, Adnan: *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Şahin, Kerime Özden: “Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2019.
- Şevket, A.: “İstiklal Harbi'nde 38'inci Alayla Samsun'dan İzmir'e”, *Askerî Mecmua*, S.121, 1941.
- Tavukçu, İbrahim: *Milli Mücadele'de İnönü Muharebeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- Timur Cevdet - Atakan Rauf - Berktaş Alişan - Ertekin Veli: *Türk İstiklal Harbi; İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, C.7, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975.
- Timural Ahmet-Atakan Rauf, Berktaş Alişan, Timur Cevdet: *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, C.2, Ks.5, K.2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973.
- Tural, Mehmet Akif: “Tekalif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.IX, S.32, 1995.
- Türker, Rüştü: *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni*, yay. haz.: Ahmet Tetik, Mehmet Korkmaz, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Türk İstiklal Harbinde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*: İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983.

- Tugaç, Hüsametdin: *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi (1919-1921)*, C.3, yay. haz.: S. Turhan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.
- Turan, Osman: "İstiklâl Harbi'nde "Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, 1991.
- Ulusoy, Mümtaz: *İstiklal Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Vandemir, Baki: *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, yay. haz. Hayriye Yalçın, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Yeğın, Süleyman İzzet, *Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.
- Yıldırım, Hüseyin: "Koçkiri Ayaklanması", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, C.1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1996, s. 382-396.

4. Elektronik Kaynaklar

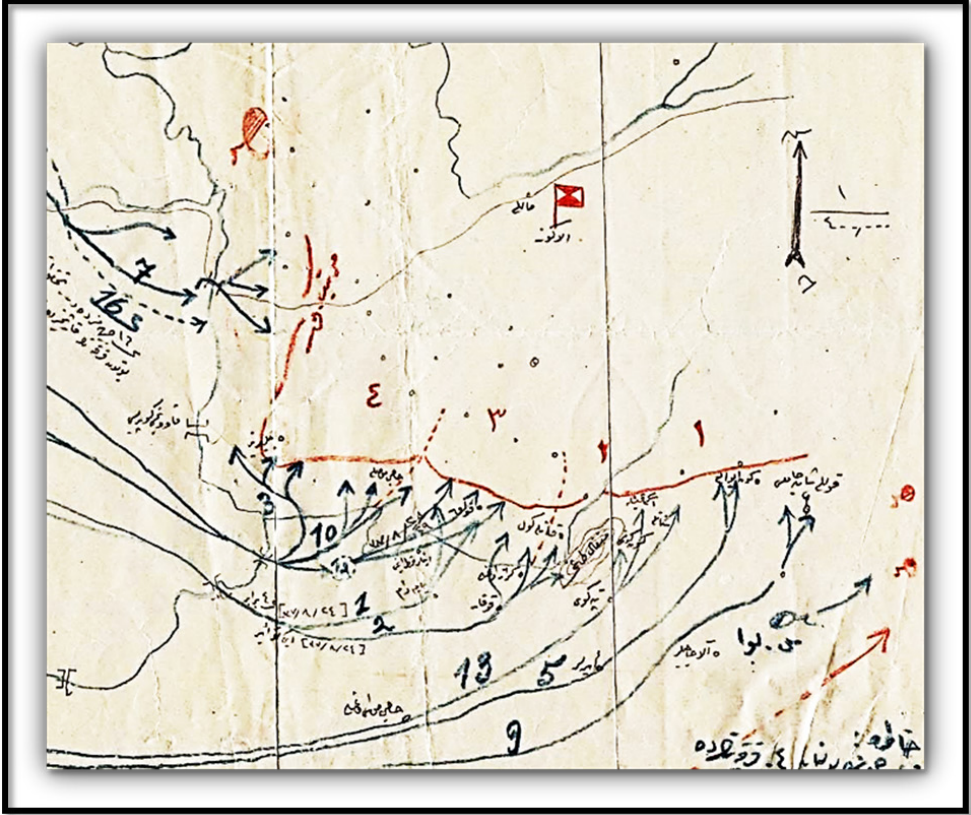
- Temizgüney, Firdes: "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Çevrimiçi) <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/> Erişim Tarihi: 06.08.2022.

EKLER

Ek-1: Sakarya Meydan Muharebesi'nde Muharip Tümenlerin Batı Cephesi'nde Katıldığı Muharebeler.

Muharebeler Birlikler	1'inci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921)	2'nci İnönü Muharebesi (26-31 Mart 1921)	Ashhanlar- Dumlupınar Muharebeleri (8-15 Nisan 1921)	Kütahya- Eskişehir Muharebeleri (8-25 Temmuz 1921)	Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)
Mürettep Kolordu					
1'inci Tümen	-	x	-	x	x
17'inci Tümen	-	-	-	-	x
41'inci Tümen	-	x	x	x	x
1'inci Süvari Tümeni	x	x	x	x	x
12'nci Grup					
11'inci Tümen	x	x	x	x	x
4'üncü Grup					
5'inci Kafkas Tümeni	-	x	x	x	x
61'inci Tümen	x	x	-	x	x
3'üncü Grup					
7'nci Tümen	-	x	-	x	x
8'inci Tümen	-	x	x	x	x
15'inci Tümen	-	-	-	x	x
2'nci Grup					
4'üncü Tümen	x	x	x	x	x
5'inci Tümen	-	-	-	-	x
9'uncu Tümen	-	-	-	-	x
2'nci Süvari Tümeni	-	x	x	x	x
3'üncü Süvari Tümeni	-	x	-	x	x
1'inci Grup					
23'üncü Tümen	-	x	x	x	x
24'üncü Tümen	x	x	x	x	x
5'inci Grup (Süvari Grubu)					
14'üncü Süvari Tümeni	-	-	-	x	x
14'üncü Süvari Tugayı	-	x	x	-	x
Batı Cephesi'ne Doğrudan Bağlı Tümenler					
3'üncü Kafkas Tümeni	-	-	-	x	x
57'nci Tümen	x	x	x	x	x

Ek-2: Sakarya Cephesi'nde Soldan Sağa Grup Komutanlıkları; Mürettep Kolordu, 4'üncü, 3'üncü, 2'nci ve 1'inci Grup.

İSH: Kutu: 1374, Gömlek: 103, Belge: 22.